

INTERPRETACIÓ DE QUATRE PASSATGES DE L'*ITINERARIUM EGERIAE* (X 7, XXXVII 1, XLVI 1 i XXIV 5)

per Sebastià JANERAS

1. *In eo loco* (X 7)

El bol·landista P. Devos demostrava, fa pocs anys,¹ que l'expressió «lecto ergo ipso loco» (III 6) es refereix a la lectura d'un passatge de l'Escriptura i no pas a un lloc determinat en l'espai. La frase sencera, «lecto ergo ipso loco omni² de libro Moysi», cal traduir-la, d'acord amb això: «després de llegir tot el passatge corresponent del llibre de Moisès», i no pas «en aquell lloc».³ Alhora, Devos repassava els diferents llocs de l'*Itinerarium* on Egèria diu: «lectus est ipse locus...».⁴ Aquest «ipse», caldria traduir-

1. P. DEVOS, 'Lecto ergo ipso loco'. À propos d'un passage d'Égérie (*Itinerarium*, III, 6), dins: *Zetesis. Bijdragen... aangeboden aan Prof. Dr. Émile de Strijcker*, Anvers 1973, pp. 646-654.

2. El manuscrit d'Arezzo (que, com és sabut, és l'únic que conserva el text d'Egèria) diu: *omnia*, lliçó seguida per alguns editors i traductors, com Ae. FRANCESCHINI - R. WEBER, *Itinerarium Egeriae* (Corpus Christianorum 175), Turnhout 1965; O. PRINZ, *Itinerarium Egeriae*, Heidelberg 1960; A. ARCE, *Itinerario de la virgen Egeria (381-384)* (Biblioteca de Autores Cristianos 416), Madrid 1980. La lliçó *omni* fou proposada per M. CHOLODNIK en l'edició de J. POMJALOVSKIJ, *Palomničestvo po sujatym mestam konca IV veka* (Pravoslavnyj Palestinskij Sbornik 7,2), Sant Petersburg 1889, i seguida per P. GEYER, *S. Silviae, quae fertur, Peregrinatio ad loca sancta* (Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum 39), Viena 1898; per H. PÉTRÉ, *Éthérie. Journal de voyage* (Sources chrétiennes 21), París 1948; per P. MARAVAL, *Égérie. Journal de voyage* (Sources chrétiennes 296), París 1982; i també per P. DEVOS en l'article citat.

3. «Después de haber leído en ese lugar todo lo que dice el libro de Moisès», tradueix ARCE, *Itinerario* 189.

4. O expressions equivalents, com ara «ipsa lectio». Normalment segueix la indicació del llibre: «de libro sancti Moysi», «de libris Moysi», etc.

lo, en català, per: «el passatge corresponent de...».⁵ Es tracta sempre de lectures que narren fets esdevinguts en aquell mateix lloc on aquestes són fetes. Egèria ho remarca així explícitament. En una ocasió, ho fa d'una manera repetitiva i insistent; es tracta de la nit del Dijous Sant al Divendres Sant. L'ofici vigiliar comença a l'església de l'Eleona, a la muntanya de les Oliveres, que contenia la cova on, segons la tradició, Jesús ensenyava als seus deixebles: «Loca etiam ea de evangelio leguntur, in quibus Dominus allocutus est discipulos eadem die sedens in eadem spelunca, quae in ipsa ecclesia est».⁶ Aquí trobem una altra forma característica⁷ i una mica diferent: «ipse (o «ille») locus, ubi (o «in quibus»)...»

En el fons, aquestes indicacions d'Egèria expressen la mateixa preocupació seva d'anotar que tot és apropiat, escaient, al lloc (i al dia), com diu contínuament, referint-se als salms, lectures i pre-gàries.

Ara bé, hi ha un altre passatge de l'*Itinerarium* que em sembla que cal interpretar també en aquest mateix sentit. Em refereixo al cap. X 7. Des de X 4 Egèria explica la visita a l'altra banda del Jordà, a la terra de Moab. La pelegrina va recordant diversos fets de Moisès i del seu poble, continguts en el Deuteronomi, que s'esdevingueren en aquells mateixos llocs. És en aquest context que Egèria diu:

«Nos ergo cum uenissemus in eodem campo, peraccessimus ad locum ipsum, et facta est ibi oratio, lecta etiam pars quedam Deuteronomii in eo loco, nec non etiam et canticus ipsius, sed et benedictiones, quas dixerat super filios Israhel».⁸

Fixem-nos en la segona part d'aquest passatge: «lecta etiam pars quedam Deuteronomii in eo loco...» No crec pas que calgui traduir «in eo loco» per «allà», «en aquell lloc»;⁹ immediatament abans ja hi

5. Per a altres traduccions en aquest mateix sentit, cf. DEVOS, *Lecto ergo* 648, n. 16. Maraval, com hem vist, ho tradueix (i ho fa sempre que surt aquesta expressió) per «ce passage». Alguns traductors, bé que estiguin en la mateixa línia, li donen una expressió menys precisa: «tout le passage» (PÉTRÉ, *Éthérie* 105), «the whole passage» (J. WILKINSON, *Egeria's Travels to the Holy Land*, Jerusalem-Warminster 1981, p. 94).

6. *Itinerarium Egeriae* XXXV 3; ed. FRANCESCHINI-WEBER 79.

7. DEVOS, *Lecto ergo* 652, constata que és pròpia de la segona part (litúrgica) de l'*Itinerarium*.

8. X 7; FRANCESCHINI-WEBER, *Itinerarium* 51.

9. «On a lu en ce lieu» (MARAVAL, *Égérie* 169); «on y a lu» (PÉTRÉ, *Éthérie* 135); «fue leída una parte del Deuteronomio en el mismo lugar» (ARCE, *Itinerario* 213).

ha un «ibi» («facta est ibi oratio»). Penso, més aviat, que l'expressió *in eo loco* es refereix al text del Deuteronomi i que ve a determinar més concretament els passatges d'aquest llibre, precisió completada encara amb això que segueix: «nec non etiam et canticus ipsius, sed et benedictiones, quas dixerat...» En conseqüència jo traduiria:

«Per això nosaltres, arribats en aquesta planura, ens acostarem a aquest lloc; hi férem una pregària i fou llegida també la part corresponent del Deuteronomi, així com també el seu càntic i, encara, les benediccions que pronuncià sobre els fills d'Israel.»

Aquí Egèria vol fer veure com són llegits, del Deuteronomi, els passatges corresponents a uns fets concrets, esdevinguts en aquells mateixos llocs i que Egèria acaba d'enumerar:

«És l'indret del qual és escrit: «Els fills d'Israel ploraren Moisès a Arabot de Moab i del Jordà, davant de Jericó, durant quaranta dies». Aquest és també l'indret on, així que morí Moisès, «Jesús, fill de Nave, fou omplert de l'esperit de saviesa, car Moisès li havia imposat les mans», tal com és escrit. És el lloc on Moisès escriví el llibre del Deuteronomi. I és encara el lloc on Moisès féu sentir a tota l'assemblea d'Israel les paraules, fins al final, del càntic que és escrit en el llibre del Deuteronomi. En aquest mateix lloc, sant Moisès, home de Déu, beneí els fills d'Israel, els uns darrera els altres, abans de morir».¹⁰

És després d'aquesta enumeració que Egèria, en una espècie d'anàmnesi, diu: «Per això nosaltres...» i explica com llegiren els passatges corresponents del llibre del Deuteronomi.

2. *Quae stat nunc (XXXVII 1)*

En el capítol XXXVII 1, parlant dels actes del matí del Divendres Sant, l'*Itinerarium Egeriae* diu: «Et sic ponitur cathedra episcopo in Golgotha post Crucem quae stat nunc».¹¹ Tots els editors i traductors han deixat sempre intacte el relatiu «quae» del manuscrit, referit a l'antecedent «(post) Crucem». Només l'editor i traductor més recent del text d'Egèria, Pierre Maraval, canvia «quae» per «qua»,

10. X 4-6. Aquesta traducció és extreta de la que he preparat per a la Fundació Bernat Metge, de pròxima publicació.

11. FRANCESCHINI-WEBER, *Itinerarium* 80.

lliçó que li sembla tenir més sentit. I la traducció, segons ell, hauria d'ésser: «On place alors un siège pour l'évêque au Golgotha, derrière la Croix, où il se tient à ce moment-là». ¹² Aquesta proposta ha estat aprovada molt recentment pel bon coneixedor del llatí d'Egèria Antoon Bastiaensen, en un examen del llibre de Maraval. ¹³

Malgrat l'autoritat d'aquests dos estudiosos, penso que la interpretació tradicional és la correcta. I això es palesa, em sembla, amb una comparació amb Ciril de Jerusalem. Recordem encara les paraules d'Egèria: «in Golgotha post Crucem, quae stat nunc». Doncs bé, en les catequesis baptismals de Ciril de Jerusalem (no les mistagògiques) trobem sovint expressions semblants que poden explicar la frase d'Egèria. D'entrada, cal dir que Ciril no perd mai l'ocasió de constatar que l'església de Jerusalem posseeix els llocs sants on s'esdevingueren els fets salvífics de la vida i mort de Crist. ¹⁴ És ben expressiu allò que diu en la catequesi XVI 4:

«...l'Esperit Sant, que parlà per mitjà dels profetes, que, el dia de la Pentecosta, davallà sobre els apòstols en forma de llengües de foc, aquí, a Jerusalem, a l'església superior ¹⁵ dita dels apòstols. I és que nosaltres tenim prerrogatives de tota mena. Aquí Crist baixà dels cels; aquí l'Esperit Sant baixà dels cels. En aquest Gòlgota fem l'explicació d'allò que es refereix a Crist i al Gòlgota...» ¹⁶.

Altres vegades encara Ciril es refereix concretament al Gòlgota i a la Creu, i ho fa sempre amb adjectius determinatius i amb expressions que palesen la presència d'aquests testimonis sants: «aquest (sant) Gòlgota». Heus-ne ací els exemples:

- 1) ὁ μακάριος οὗτος Γολγοθᾶς, ἐν ᾧ νῦν, διὰ τὸν ἐν αὐτῷ σταυρωθέντα, συγκεκριθήμεθα... ¹⁷
- 2) νυνὶ δὲ ὁ ἐν τῷ Γολγοθᾶ τούτῳ σταυρωθεῖς... ¹⁸

12. MARAVAL, *Égérie* 284-285.

13. A. BASTIAENSEN, *L'«Itinéraire d'Égérie». Observations à propos d'une nouvelle édition*, dins: *Revue des Études Augustiniennes* 30 (1984) 140.

14. I per això mateix Egèria insisteix sempre a dir que tot allò que hom llegeix, prega o canta és «apropiat al dia i al lloc».

15. Al·lusió a la «cambra alta» (Ac 1,13), convertida en església abans del 350, a Sió.

16. CIRIL DE JERUSALEM, *Cat XVI 4* (PG 33, 923).

17. *Cat IV 10* (468-469).

18. *Cat IV 14* (472).

- 3) ὁ γὰρ τὸν ληστήν διὰ μίας ὥρας πιστεύσαντα, σώσας ἐν τῷ ἁγίῳ τούτῳ Γολγοθᾶ...¹⁹
- 4) ἐλέγχει με οὗτος ὁ Γολγοθᾶς, οὗ πλησίον νῦν πάντες πάρεσμεν...²⁰
- 5) καὶ μάλιστα ἐν τῷ παναγίῳ τούτῳ Γολγοθᾶ...²¹
- 6) ἐσταυρώθη ὁ Κύριος, εἴλεψας τὰς μαρτυρίας. Ὁρᾶς τοῦ Γολγοθᾶ τὸν τόπον... Ἐπιβοᾶς ἐπαίνω, ὡς συντιθέμενος...²²
- 7) τὸν τόπον τοῦ Γολγοθᾶ τοῦτον ὀνομάσαντες...²³
- 8) οἱ καταξιούμενοι ψάλλειν ἐν τῷ Γολγοθᾶ τούτῳ...²⁴
- 9) ἐξεπέτασεν ἐν σταυρῷ τὰς χεῖρας, ἵνα περιλάβῃ τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα: τῆς γὰρ γῆς τὸ μεσώτατον ὁ Γολγοθᾶς οὗτός ἐστιν...²⁵
- 10) τίτι γὰρ τῷ λόγῳ, μὴ κατὰ τὰς λοιπὰς ἐκκλησίας ὁ τοῦ Γολγοθᾶ καὶ τῆς Ἀναστάσεως οὗτος ὁ τόπος...²⁶

Cal destacar sobretot tres passatges que són molt més pròxims a l'expressió d'Egèria:

- 11) τὸ ξύλον τὸ ἅγιον τοῦ σταυροῦ μαρτυρεῖ, μέχρι σήμερον παρ' ἡμῖν φαινόμενον...²⁷
- 12) ὁ Γολγοθᾶς ὁ ἅγιος οὗτος ὁ ὑπερανεστικῶς, μαρτυρεῖ φαινόμενος. τὸ μνήμα τῆς ἀγιότητος μαρτυρεῖ, καὶ ὁ λίθος ὁ μέχρι σήμερον κείμενος...²⁸
- 13) ὁ Γολγοθᾶς οὗτος ὁ ἅγιος ὁ ὑπερανεστῶς, καὶ μέχρι σήμερον φαινόμενος, καὶ δεικνύων μέχρι νῦν...²⁹

No es tracta, és cert, exactament de la mateixa frase que trobem en Egèria, però el llenguatge i la idea són molt semblants: el Gòlgota (o la Creu) que és present, que s'alça allà al davant, que tothom pot veure encara avui (μέχρι σήμερον / μέχρι νῦν - nunc). El paral·lelisme amb Ciril potser pot anar més enllà. El bisbe de Jerusalem, gairebé en tots els llocs esmentats on cita el testimoni present del Gòlgota, parla també del testimoni de la Creu, escampada en bocins arreu del món.³⁰ En una ocasió diu, més explícitament, que hi ha fragments escampats perquè hi ha fidels que, moguts per la fe, se

19. *Cat V 10 (517).*

20. *Cat XIII 4 (776).*

21. *Cat XIII 22 (799).*

22. *Cat XIII 23 (799-801).*

23. *Cat XIII 23 (801).*

24. *Cat XIII 26 (805).*

25. *Cat XIII 28 (805).*

26. *Cat XIV 6 (851).*

27. *Cat X 19 (685).*

28. *Cat X 19 (688).*

29. *Cat XIII 39 (819).*

30. Per ex.: «Arguet me crucis lignum, quod per particulas ex hoc loco per universum orbem distributum est» (*Cat XIII 4; 775-778*); «Crucis ligno universus iam orbis in partes secto repletus est» (*Cat IV 10; 470*).

n'havien emportat algun tros: καὶ διὰ τῶν κατὰ πίστιν ἔξ αὐτοῦ λαμβανόντων, ἐντεῦθεν τὴν οἰκουμένην πᾶσαν σχεδὸν ἤδη πληρῶσαν.³¹

Egèria, immediatament després del passatge que ens ocupa, explica com es fa l'adoració de la Creu. Un dels detalls que explica és que hi ha diaques, dempeus, que vigilen, no sigui que algú se n'emporti un tros d'una mossegada:

«Et quoniam nescio quando dicitur quidam fixisse morsum et furasse de sancto ligno, ideo nunc a diaconibus, qui in giro stant, sic custoditur, ne qui ueniens audeat denuo sic facere.»³²

En resum, la comparació entre Egèria i Ciril pel que fa al capítol XXXVII 1-2 de l'*Itinerarium*, em sembla, doncs, totalment vàlida³³ i és la que ens permet d'entendre l'expressió d'Egèria.

Ara bé, a què es refereix el relatiu «quae» de XXXVII 1? El més obvi és que es refereixi a la Creu («post Crucem, quae...») i és així com ho han entès, en general, els traductors: «Hom col·loca llavors un setial per al bisbe al Gòlgota, darrera la Creu que ara s'hi dreça».³⁴ És, efectivament, en aquest indret, on té lloc l'adoració de la Creu, d'una manera podríem dir-ne privada, és a dir, sense un acte litúrgic organitzat, el matí del Divendres Sant. A la petita capella darrera la Creu, el bisbe, assegut, té una taula al davant, damunt la qual és dipositada la relíquia de la Creu, que ell toca pels extrems, mentre hi ha diaques que vigilen. I la gent va desfilant per la petita capella, entrant per una porta i sortint per l'altra, i passa a besar la Creu.³⁵ L'expressió d'Egèria «post Crucem» designa, com és sabut, una petita capella situada entre el Gòlgota pròpiament dit i la gran basílica o Martyrium.³⁶ Tant és així, que algú ha volgut

31. *Cat X* 19 (685-688).

32. *Itinerarium Egeriae* XXXVII 2; ed. FRANCESCHINI-WEBER 81.

33. Hi ha altres paral·lelismes entre Ciril i Egèria; un dels més colpidors són les paraules que Ciril, en la catequesi XVIII, adreça als catecúmens anunciant-los les catequesis mistagògiques per a la setmana de Pasqua, paraules que Egèria posa en boca del bisbe de Jerusalem a la fi de la catequesi, abans de la Setmana Santa. Cf. S. JANERAS, *Sobre el cicle de predicació de les antigues catequesis baptismals*, dins: *RCatT* 1 (1976) 161-162.

34. Així, PÉTRÉ, *Éthérie* 233: «derrière la Croix qui se dresse là maintenant»; ARCE, *Itinerario* 293: «detrás de la Cruz que ahora está plantada»; WILKINSON, *Egeria's Travels* 136: «behind the Cross (the cross are now)»; etc.

35. Egèria, al cap. XXXVII, explica detalladament tota aquesta cerimònia.

36. Sobre aquesta capella, vegeu, per ex., la planta de les construccions constantinianes en WILKINSON, *Egeria's Travels* 45. També en *Jerusalem Pilgrims before the Crusades*, Warminster 1977, p. 177.

interpretar el passatge d'Egèria que ens ocupa, és a dir, el «*quae stat nunc*», com referit a aquesta capella (sobrentesa en l'expressió «*post Crucem*»): «*Si pone allora la cattedra al vescovo nella cappella che sta ora nel Golgota dietro la Croce*».³⁷

Penso sincerament que cal traduir el text d'Egèria tal com ens ve donat pel manuscrit: «*al Gòlgota, darrera la Creu que ara s'hi dreça*». És a dir, que és la Creu la que s'alça damunt la roca del Gòlgota, d'acord també amb les diverses frases de Ciril citades més amunt.³⁸

3. *Stant etiam loco (XLVI 1)*

Els capítols XLV-XLVII de l'*Itinerarium* són dedicats a la catequesi baptismal: abans del baptisme (capp. XLV i XLVI) i després del baptisme (cap. XLVII), catequesi coneguda tradicionalment com a catequesi mistagògica³⁹. Després d'haver descrit la inscripció dels candidats i llur examen per part del bisbe (cap. XLV), Egèria explica (cap. XLVI) el contingut de la catequesi i on i amb quin cerimonial és feta. La catequesi té lloc, cada dia de la quaresma, durant tres hores, des de bon matí, un cop fet el comiat a l'Anastasi, a la fi de l'ofici matinal (vers les 6 del matí), fins a la tercera hora (les 9). Hi són presents el bisbe, els candidats al baptisme, llurs padrins i padrines, i tots els fidels que ho desitgen. Però no tots hi estan en la mateixa posició. És això, precisament, el que voldria exposar. Egèria diu:

- a) «*Ponitur cathedra episcopo ad Martyrium in ecclesia maiore, et sedent omnes in giro prope episcopo, qui baptidiandi sunt, tam viri quam mulieres,*
b) *stant etiam loco*⁴⁰ patres vel metres,

37. D. BALDI, *La liturgia della Chiesa di Gerusalemme dal IV al IX secolo*, Jerusalem 1977, p. 177. En el mateix sentit tradueix Braniște: «*Se așeza acum un jet pentru episcop pe Golgota, la biserica care se înalță acum în spatele Crucii*» (M. BRANIȘTE, *Însemnările de călătorie ale peregrinei Egeria sec. IV*, Craiova 1982, p. 143).

38. Sobre la creu damunt la roca del Calvari, cf. la documentació aplegada per WILKINSON, *Jerusalem Pilgrims 177*. Cf. també B. BAGATTI-E. TESTA, *Il Golgota e la Croce. Ricerche storico-archeologiche* (Studi Biblici Francescani, coll. minor 21), Jerusalem 1978, p. 46.

39. He tocat el tema de la catequesi i mistagògia en: JANERAS, *Sobre el cicle de predicació 179-181*.

40. Correcció de FRANCESCHINI-WEBER. El MS diu: «*stant loco etiam loco*». GEYER corregeix: «*etiam loco stant*».

c) nec non etiam qui volunt audire de plebe omnes intrant et sedent, sed fideles.»⁴¹

En aquest passatge, que he dividit, per a una major claredat, en tres parts, hi ha dos verbs que cal destacar: «sedent» i «stant». El primer és ben clar i no presenta dubtes en les traduccions. El segon pot tenir un sentit més directe i fort i un altre de secundari i més fluix⁴². I això es reflecteix en les traduccions. Heus-ne aquí algunes:

A. a) «On place un siège pour l'évêque au Martyrium, l'église majeure, et tous ceux qui doivent être baptisés, tant les hommes que les femmes, *s'assoient en cercle* près de l'évêque.

b) Les parrains et marraines *sont là aussi*,

c) et tous ceux du peuple qui veulent écouter *entrent et s'assoient*, les fidèles du moins»⁴³.

B. a) «Se pone una cátedra para el obispo en el Martirio, la iglesia mayor, y todos los que serán bautizados, hombres y mujeres, *se sientan* alrededor junto al obispo.

b) *quedando en su lugar* los padres y las madres,

c) y también de entre el pueblo entran todos los que quieran oír y *se sientan*, si son fieles»⁴⁴.

C. a) «Si pone la cattedra al vescovo nel Martirio o Chiesa Maggiore e tutti i battezzandi tanto uomini che donne *si assiedono* attorno al vescovo;

b) *vi prendono parte anche* i loro padri e le loro madri;

c) *possono pure restarvi* quanti vogliono del popolo purché siano fedeli»⁴⁵.

D. a) «The bishop's chair is placed in the Great Church, the Martyrium, and all those to be baptized, the men and the women, *sit round* him in a circle.

b) *There is a place* where the fathers and mothers *stand*,

c) and any of the people who want to listen (the faithful, of course) can come in and *sit down*».⁴⁶

41. FRANCESCHINI-WEBER, *Itinerarium* 87.

42. N'he donat algun altre exemple en: S. JANERAS, «Stare», *actitud litúrgica en els capítols 24 i 25 de l'«Itinerarium Egeriae»*, dins: *RCatT* 9 (1984) 359-364.

43. MARAVAL, *Égérie* 307-309. L'anterior versió de Pètré dins la mateixa col·lecció no difereix gaire d'aquesta i té, en tot cas, la mateixa interpretació: «On place un siège pour l'évêque au Martyrium, dans l'église majeure, et *tout autour s'assoient*, près de l'évêque, tous ceux qui doivent être baptisés, hommes et femmes; *il y a là aussi* les parrains et marraines; et de plus tous ceux qui veulent entendre, parmi le peuple, *entrent et s'assoient*, mais les fidèles seulement» (PÈTRÉ, *Éthérie* 257).

44. ARCE, *Itinerario* 313-315.

45. BALDI, *La liturgia* 125.

46. WILKINSON, *Egeria's Travels* 144.

E. a) «Der Stuhl des Bischofs wird dann in Martyrium, in der grossen Kirche, hingestellt, und alle *sitzen* im Kreise um den Bischof, die getauft werden wollen, Männer sowohl wie Frauen;

b) auch *stehen* dort ihre Väter und Mütter,

c) und ebenso treten alle aus dem Volke, die zuhören wollen, dort ein und *setzen sich*, jedoch nur die Gläubigen». ⁴⁷

F. a) Îndată se pune un scaun pentru episcop la Martyrion în biserica cea mare, și cei ce urmează a se boteza, bărbați și femei, *stau strînși roată*, aproape, în jurul episcopului.

b) Sînt de față nașii și nașele

c) și cei dintre poporeni care vor să audă intră și *stau și ei*, dar numai credincioșii ⁴⁸.

En les traduccions D i E el «stant» del paràgraf b) és traduït en el sentit fort i primer: «stand», «stehen». I és aquest el sentit que crec que té aquí aquest verb, malgrat que en algun altre lloc el verb «stare» pugui equivaler a «haver-hi», «ésser present», etc. ⁴⁹ La traducció F, a part d'interpretar el *stant etiam loco* en el sentit de «presència»: «sînt de față»), tradueix el verb *sedere* per a *sta*, bé que no en el sentit d'«estar d'empeus», sinó en el més genèric de: «estar», «trobar-se», potser «romandre» (especialment en l'apartat c) ⁵⁰.

Creç que, en el passatge de l'*Itinerari* que ens ocupa, Egèria destaca i diferencia volgudament l'actitud de diferents grups de persones: el bisbe, els catecúmens i el poble s'asseuen; els padrins i padrines romanen drets. Hi ha un altre passatge molt semblant, en el capítol anterior, referit a la inscripció al baptisme (XLV 2), que no ofereix cap dubte de traducció i que podem posar en forma paral·lela amb el text objecte d'aquesta nota:

47. A. BLUDAU, *Die Pilgerreise der Aetheria* (Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums XV 1-2), Paderborn 1927, p. 174.

48. BRANIȘTE, *Însemnările* 151.

49. Hi ha altres casos en els quals, efectivament, el verb «stare» té aquest altre sentit. Així, per ex..., al cap. XLVII 3-4: «Itaque ergo *stat* semper presbyter, qui epicopo graece dicente, siriste interpretatur, ut omnes audiant, quae exponuntur. Lectiones etiam, quaecumque in ecclesia leguntur, quia necesse est graece legi, semper *stat*, qui siriste interpretatur propter populum» (FRANCESCHINI-WEBER, *Itinerarium* 89).

50. La traducció de Baldi (cf. C.c) diu també: «possono pure restarvi». Observo que Branîște tradueix d'aquesta mateixa manera en altres llocs; per ex.: «de omnibus presbyteris, qui sedent...» (XXV 1) = «dintre toți preoții prezenți» (BRANIȘTE, *Însemnările* 131). En altres passatges, en canvi, tradueix el verb *sedere* per «a se așeza» (cf. XXIV 4, *Însemnările* 128; XXX 1, *Însemnările* 150) o «a sta în jeț» (XLVI 4, *Însemnările* 152).

XLVI 1

«Ponitur cathedra episcopo
ad Martyrium, in ecclesia maiore,
et sedent omnes in giro
prope episcopo,
qui baptidiandi sunt,
tam viri quam mulieres,
stant etiam loco patres vel matres»

XLV 2

«Ponitur episcopo cathedra
media ecclesia maiore, id est ad
Martyrium,
sedent hinc et inde presbyteri
in cathedris.
et stant clerici omnes»⁵¹.

I, encara, en el cap. XXXVII, quan descriu l'adoració de la Creu, el Divendres Sant:

«Residet episcopus in cathedra; ponitur ante eum mensa sublinteata; stant in giro mensa diacones[...]. Cum ergo positum fuerit in mensa, episcopus sedens de manibus suis summitates de ligno sancto premet, diacones autem, qui in giro stant, custodent [...]. ideo nunc a diaconibus, qui in giro stant, sic custoditur[...].»⁵².

En tots aquests casos tenim escenes semblants. En la inscripció al baptisme, el bisbe i els preveres seuen, mentre que els altres clergues romanen drets. En la catequesi, seuen el bisbe, els candidats al baptisme i els fidels que volen escoltar la catequesi; els padrins, en canvi, romanen drets, potser per atendre els candidats, si cal. En la cerimònia del Divendres Sant, seu només el bisbe (el lloc —la capella darrera la Creu— és ben petit), mentre que els diaques, drets, vigilen (no fos cas, diu tot seguit, que algú, d'una mossegada, s'endugués un tros de la Creu). Segurament que Egèria vol dir que s'estan dretes aquelles persones que exerceixen una mena de ministeri: els diaques, el Divendres Sant, vetllant per l'ordre⁵³; dels clergues, en l'examen dels candidats, no es diu res; dels padrins, en canvi, en aquest mateix examen dels candidats, es diu que els acompanyen: «Et sic adducuntur unus et unus conpetens; si viri sunt, cum patribus suis veniunt, si autem feminae, cum matribus suis»⁵⁴.

51. *Ibidem*, p. 87.

52. XXXVII 1-2 (*ibidem*, pp. 80-81).

53. Dels diaques diu, en un altre lloc, que romanen sempre drets: «nam omnis populus semper presente episcopo iubetur sedere; tantum quod diacones soli stant semper» (XXX 1; *ibidem*, p. 77).

54. XLV 2 (*ibidem*, p. 87).

Per tant, el passatge estudiat del cap. XLVI 1, crec que caldria traduir-lo, en català, de la manera següent: «Tot seguit posen un seient per al bisbe al Martyrium o església major, i, tot al voltant, prop del bisbe, seuen tots els qui han d'ésser batejats, homes i dones; s'estan drets allà també⁵⁵ els padrins i padrines; i també tota la gent que ho vol, escolta; tots, però només els fidels, entren i s'asseuen»⁵⁶.

4. *Quorum uoces infinitae sunt* (XXIV 5)

Un dels elements de l'ofici quotidià del lucernari, que Egèria explica en el cap. XXIV, és una lletania pronunciada pel diaca, en forma de peticions o d'intencions per diverses necessitats, persones, etc. A cadascuna d'aquestes peticions, els infants responen: *Kyrie eleison*.

«Unus ex diaconibus facit commemorationem singulorum, sicut solet esse consuetudo. Et diacono dicente singulorum nomina semper pisinni plurimi stant respondententes semper: *Kyrie eleison, quorum uoces infinitae sunt*».⁵⁷

Com interpretar la darrera expressió, *quorum uoces infinitae sunt*? Potser la interpretació més fàcil i més òbvia a primera vista és la que dona Maraval: «leurs voix sont innombrables»,⁵⁸ així com també Bludau: «deren Stimmen unzählige sind»,⁵⁹ tant més si es té

55. Sobre el sentit de *loco* (= *ibi*) en aquest passatge, cf. J. CAMPOS, *Sobre un documento hispano del bajo imperio*, dins: *Helmantica* 18 (1967) 280. Caldria, però, traduir potser: «en un lloc apropiat»?

56. No són pas els catecúmens candidats els qui romanen drets, que no seuen, com interpreta A. OLIVAR, *La predicación patristica: circunstancias de lugar*, dins: *IX Symposium de prehistoria y arqueología peninsular*, Montserrat 1982, p. 203, n. 24. Egèria diu ben clarament: «sedent omnes in giro prope episcopo, qui baptidiandi sunt, tam uiri quam mulieres». L'expressió «però només els fidels» (*sed fideles*) es refereix al fet d'entrar a escoltar la predicació. A més dels candidats al baptisme, tothom pot entrar i seure per escoltar, mentre sigui fidel; en són exclosos els no fidels i els catecúmens no candidats. A aquests —diu Ciril de Jerusalem, amb el qual Egèria concorda— hom no els pot pas explicar el contingut de la catequesi (cf. *Procat.*, 12; PG 33, 352).

57. *Itinerarium Egeriae* XXIV 5; ed. FRANCESCHINI-WEBER 68. Sobre el fet que el *Kyrie eleison* sigui cantat pels infants (*pisinni*), cal tenir present un text paral·lel de les *Constitucions Apostòliques* (VIII 6,8): «In singulis horum quae diaconus proloquitur, ut iam diximus, populus respondeat: *Kyrie eleison: et ante cunctos pueri*» (FUNK 480).

58. MARAVAL, *Égérie* 241.

59. BLUDAU, *Die Pilgerreise* 54.

en compte que Egèria acaba de parlar de *pisinni plurimi*. D'altres hi veuen més aviat una referència al to, al volum de veu: «a gran voce»,⁶⁰ «leurs voix font un bruit extraordinaire»⁶¹, «their voices are very loud».⁶² D'altres, encara, dins aquesta mateixa línia, parlen més aviat de «ressò», per ex.: «voces que forman un eco prolongado»⁶³, «glasurile lor rasuînd pîna departe».⁶⁴

La traducció que proposo parla també de «ressò», però, de fet, en un altre sentit: «llurs veus ressonen moltes vegades». Potser allò que vol dir Egèria, aquí, és que el *Kyrie eleison* ressona moltes vegades, que és cantat moltes vegades. En el ritu bizantí és coneguda la repetició del *Kyrie eleison* en la lletania dita «ectènia», ἐκτενής ἱκεσία⁶⁵. Actualment es tracta d'un triple *Kyrie eleison* després de cada petició, però els mss. donen testimoniatge de fins a 9 o àdhuc 12 vegades⁶⁶. Hom podria pensar també en la repetició 100 vegades seguides (i això quatre vegades consecutives) del *Kyrie eleison* en la cerimònia bizantina de l'Exaltació de la Creu, el 14 de setembre,⁶⁷ cerimònia que algun leccionari georgià assenyala també, amb 50 *Kyrie eleison*⁶⁸ i que és coneguda igualment per la tradició armènia⁶⁹. Una cerimònia semblant, la té el ritu copte el Divendres Sant⁷⁰. I, també el Divendres Sant, l'antiga litúrgia hispànica repe-

60. D. BALDI, *La liturgia* 9.

61. PÈTRÉ, *Éthérie* 193.

62. WILKINSON, *Egeria's Travels* 124.

63. ARCE, *Itinerario* 259.

64. M. M. BRANIȘTE, *Insemnarile* 128.

65. Aquesta expressió significa «súplica insistent (o intensa)» i correspon al text d'Ac 12,5: προσευχή δὲ ἦν ἐκτενῶς γινομένη. L'expressió equivalent en la litúrgia eslava és *prileznoje molenije*. En ambdós casos, l'epítet ἐκτενής és aplicat a l'oració. Per contra, les versions georgiana, armènia i àrab l'apliquen —dins el text de l'oració de la lletania, no pas com a títol— a les mans; llavors l'adjectiu (d'ἐκτείνω) significa «estès» i s'aplica a les mans (= l'elevació de les mans, les mans esteses).

66. Vegeu un resum d'aquesta qüestió en J. MATEOS, *La célébration de la parole dans la Liturgie Byzantine* (Orientalia Christiana Analecta 191), Roma 1971, pp. 148-156.

67. Entre els documents antics, cf. per ex., el Typikon de Constantinoble: J. MATEOS, *Le Typicon de la Grande Église, Ms. Sainte-Croix n.º 40, Xe siècle* (Orientalia Christiana Analecta 165), Roma 1962, pp. 30-31. Una versió francesa dels ritus actuals, en E. MERCENIER, *La prière des églises de rite byzantin*, II 1, *Fêtes fixes*, Chevetogne 1953, pp. 132-133.

68. M. TARCHNISVILI, *Le grand Lectionnaire de l'Église de Jérusalem*, n.º 1240, en l'aparat crític; t. 1 (CSCO 205), Lovaina 1960, p. 37.

69. A. RENOUX, *La Croix dans le rite arménien. Histoire et symbolisme*, dins: *Melto* 5 (1969) 127-128.

70. Cf. E. VILLECOURT, *Les observances liturgiques et la discipline du jeûne dans l'Église copte*, dins: *Le Muséon* 38 (1925) 287-290; E. LANNE, *Textes et rites de la liturgie pascale dans l'ancienne Église copte*, dins: *L'Orient syrien* 6 (1961) 295-297.

tia la paraula *Indulgentia*, equivalent del *Kyrie eleison*, 72 vegades, segons la tradició septentrional, o bé 300 + 200 + 100 vegades, segons la tradició meridional.⁷¹ Evidentment, totes aquestes usances són posteriors a Egèria. Però la pràctica d'una repetició més o menys nombrosa del *Kyrie eleison* podria ésser més antiga que aquests testimonis bizantins, georgians, armenis, coptes o hispànics. Llavors, les *uoces infinitae* d'Egèria serien les moltes vegades que els *pisinni* cantaven el *Kyrie eleison*.

Sebastià JANERAS

desembre 1984

Bailèn 161, sobreàtic 1.^a

08037 BARCELONA

71. Per la tradició meridional (o B), cf. *Missale mixtum* (PL LXXXV 421ss) i *Breviarium* (PL LXXXVI 607ss). Per la tradició septentrional (o A): M. FÉROTIN, *Le Liber Ordinum en usage dans l'église wisigothique et mozarabe d'Espagne du cinquième au onzième siècle* (Monumenta Ecclesiae liturgica 5), París 1904, pp. 193-204; J. VIVES - L. BROU, *Antifonario visigótico-mozárabe de la catedral de León* (Monumenta Hispaniae Sacra, ser. lit. V 1), Barcelona 1959, fol. 166v ss. Un estudi global del Divendres Sant hispànic encara està per fer. La tradició A (septentrional) ha estat estudiada per R. ORDEIG, *L'ordre hispànic del divendres sant segons la tradició A*, dins *RCatT* 2 (1977) 453-484. Al final dóna els textos d'aquesta tradició; en realitat, només les rúbriques i els *incipit* de les peces (alguna peça important, com el cant del *Memento* - paraules del bon lladre, no hi queden enregistrades).

Summary

The present study wants to interpret four passages of the «Itinerarium Egeriae».

- 1) The expression «in eo loco» completing the phrase «lecta pars quaedam Deuteronomii» (X 7) refers to the concrete passage of Deuteronomy which is to be read.
- 2) «Quae stat nunc» (XXXVII 1) according to the majority of scholars, refers to the Cross that emerges from the rock of Golgota (hence on the MS. one should read «quae» instead of «qua»). The expression is compared with several phrases of Cyril of Jerusalem.
- 3) The expression «stant etiam loco» (XLVI 1) does not mean that god-fathers and god-mothers are present there («patres uel matres»), but it means they are standing because they are accomplishing a kind of liturgical ceremony, as it is also said somewhere else, about deacons.
- 4) At the lucernary office, during the letany the deacon used to recite, the children (as in the Apostolic Constitutions) answered «Kyrie eleison». Egeria adds: «quorum uoces infinitae sunt» (XXIV 5). It probably means that the «Kyrie eleison» was repeated many a times, and not, that the children were shouting a lot. There exist examples in several liturgies, of successive repetitions of «Kyrie eleison».